

AFƏT FƏRZULLAYEVA

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu*

UOT:342

AZƏRBAYCANIN İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN HÜQUQİ BAXIMDAN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN HÜDUDLARI VƏ KONSTITUSIYA ƏSASLARI

Açar sözlər: *aktual məsələlər, perspektivlər, hüquqi tənzimləmə, informasiya təhlükəsizliyi, global inkişaf.*

Keywords: *current issues, prospects, legal regulation, information security, global development.*

Ключевые слова: *актуальные вопросы, перспективы, правовое регулирование, информационная безопасность, глобальное развитие.*

Bəşəriyyətin qlobal inkişafının müasir mərhələsi dövlətin milli təhlükəsizliyinin bütün sahələrinin vəziyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərən informasiya – kommunikasiya texnologiyalarının gücləndirici amili ilə fərqlənir. Beynəlxalq və milli təhlükəsizliyin bütün istiamətləri üçün informasiya meyarı xüsusi vacib rol oynayır [14, s. 33]. Son iyirmi il ərzində dinamik ümumsünya tendensiyası qeyd olunur ki, o da, informasiya fəaliyyətinin hüquqi baxımdan tərtib olunmasından beynəlxalq və milli aspektdə informasiya təhlükəsizliyinin imperativi kimi çıxış edən insannın və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının konstitusiya – hüquqi əsaslarının dərin refleksiyasına kimi aparılan hüquqi tədqiqatların vektorunun dəyişikliklərini xarakterizə edir.

İnformasiya təhlükəsizliyinin və burada təşəkkül tapan hüquqi münasibətlərin spesifik xüsusiyyətləri informasiyanın işlənməsi və ötürülməsi texnologiyalarının dəyişdirilməsinin xarakterində hüquqi baxımdan proqnozlaşmaq üçün dinamik və həddən artıq mürəkkəb şəkildə təzahür olunur. Milli təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükələrin xarakterinə əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərən informasiya – kommunikasiya texnologiyaları hüquqi anlamda «telekommunikasiya vasitələrinin və hesablama texnikası vasitələrinin tətbiq olunması ilə həyata keçirilən informasiya ilə iş metodlarını və informasiya proseslərini» nəzərdə tutur [12].

BMT nəzdində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təhlükəsizlik kontekstində məlumatlandırma və telekommunikasiya sahəsində nailiyyətlər üzrə hökumət ekspert Qrupu tərəfindən təklif olunan tövsiyələrdə (BMT Baş Assambleyasının Yetmişinci sessiyasının məruzəsinin 13b, 22 iyul 2015-ci il, A/70/174) informasiya təhlükəsizliyinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsinin predmetinin müxtəlif mənşəli olması və onun obyektinin qurulmasının müxtəlifliyi informasiya təhlükəsizliyinin çağırılmasl kimi işarə olunmuşdur. «İKT mühitində fəaliyyətin subyektləri, bir qayda olaraq, yalnız istifadə olunan qurğuların şəbəkə ünvanları və ya nömrələri şəklində təqdim olunmuşdur ki (İnternetin anonimliyi), bu da, öz növbəsində, subyektin şəxsiyyətinin hüquqi baxımdan əhəmiyyətli identifikasiyasını və onun bu və ya digər dövlətə mənsubiyyətinin müəyyən olunmasını subyekt üçün çətinləşdirir» [15]. İKT səciyyəvi xüsusiyyəti hüquqi faktların və rəqəmsal informasiya mühitində tərkiblərin kəskin fiksasiyası üçün maneələr açır.

Azərbaycanın informasiya təhlükəsizliyinin dövlət siyasətinin formalaşması konstitusiya – hüquqi əsaslar ilə qurulur, beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olan normativ – hüquqi tənzimlənmənin qanunverici bazasının, təsisat mühitinin yaradılması ilə əlaqədar olan konseptual tədbirlərdən ibarətdir. Azərbaycanın konstitusiyaya hüququnda informasiya təhlükəsizliyi məsələlərinin tədqiq olunması cəmiyyətdə informasiya münasibətlərinə hüquqi təsirin xarakterinin dəyişdirilməsi və kommunikasiya vasitələri ilə yeni informasiya texnologiyalarının praktiki olaraq yerli yerində yayılması ilə əlaqədardır. İnformasiya təhlükəsizliyinin normativ – hüquqi dəstəyi 12

maddədə “dövlətin ali məqsədi” kimi Azərbaycanın Konstitusiyası tərəfindən tanınan insanın və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarını nizama salan konstitusiya normaları əsasında qurulur [1].

Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanununun 50 maddəsi informasiyanın azadlığı hüququna zəmanət verir. İnformasiya hüququnun təbii hüdudları Azərbaycanın Konstitusiyası tərəfindən müdafiə olunan digər hüquqların hüdudlarının başlandığı yerdə bitir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev qeyd edir ki, «hərtərəfli informasiyaya çıxış hər bir vətəndaşın ayrılmaz hüququdur. Belə hesab edirəm ki, Azərbaycan siyasəti bu istiqamətdə ölkəmizdə baş verən proseslərin mahiyyətini əks etdirir, eləcə də, müasir dünya tendensiyalarına təmamilə uyğundur» [4]. İnformasiya hüquqlarının qrupunun realizə olunması mexanizminin təsbit olunması zamanı Azərbaycanın Əsas Qanunu birbaşa və yollayıcı tənzimləmə metodlarını idarə edir və dövlətin ümumi və konkret vəzifələrini müəyyən edir. İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasının konstitusiya – hüquqi əsasları fərdi və kollektiv (hüquq subyektləri) subyekt tərkibinin “super təsisatından” ibarət olub: o cümlədən də, dövlət respublikada sosial qaydanı möhkəmləndirən super təsisat təşkilatı kimi çıxış edir.

Azərbaycanın informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasının konstitusiya – hüquqi əsasları ölkənin informasiya ehtiyatlarının istifadə olunmasına və formalaşmasına, informasiya xidmətlərinin və informasiya istehsalı vasitələrinin genişlənməsinə, informasiya ehtiyatlarının mülkiyyətçilərinin maraqlarının müdafiə olunması şərtilə bütün subyektlərin informasiya ilə bağlı hüquqlarının realizə olunmasına yardım edir. İnformasiya hüquqlarını müəyyən edən və onların konstitusiya əsaslarını təsbit edən Azərbaycan Konstitusiyasının normaları: əsas (milli hüquq sistemi vasitəsilə təmin olunan real, informasiya hüquqlarına malik olmağa icazə verən); ümumi (informasiya hüquqi münasibətlərinin subyektləri üçün ümumi hüquq və vəzifələri müəyyən edən); xüsusi (informasiya hüquqlarının realizə olunması mexanizminin konkret elementlərini təsbit edən) normalara bölünür. Beləliklə, informasiya təhlükəsizliyinin konstitusiya – hüquqi əsaslarının təhlili nəinki konstitusiya hüququ nəzəriyyəsinin aktual problemi kimi çıxış edir, eləcə də, Azərbaycan dövlətinin milli təhlükəsizliyinə daimi oraktik informasiya təsirinin obyektiv reallığı ilə sıx şəkildə əlaqədar olur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev qeyd edir ki: “İnformasiya təhlükəsizliyi məsələsi aktual şəkil alır, çünki informasiya ilə birlikdə təxribatın, eləcə də, zərirlə və düşmən informasiyasının yayılması riski də artır. İslam fobiyası prizmasından Azərbaycana nəzər salan qüvvələr vardır və gənc müstəqil dövlətin uğurları heç də onları sevindirmir» [6].

Konstitusiya – hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi informasiya təhlükəsizliyi ilə bağlı dövlət siyasətinin təmin olunması vasitələrindən biridir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109 maddəsinin 32 bəndini rəhbər tutaraq bu sahədə təhlükələrin qarşısının alınması, təhlili və xəbərdar olunması, kiber təhlükəsizliyi sahəsində risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması üçün ölkədə gedən informasiya proseslərinin müdafiə olunması, stabilliyi və fasiləsizliyi, dövlət orqanlarının informasiya ehtiyatlarının mühafizə olunması, dövlət və qeyri – dövlət informasiya infrastrukturunun subyektlərinin və onların istifadəçilərinin fəaliyyətlərinin koorsinasiyası «Azərbaycan Respublikasında xüsusi dövlət mühafizə xidmətinin Dövlət xüsusi rabitə və informasiya təhlükəsizliyi agentliyinin yaradılması haqqında» Fərman imalamışdır [7]. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamına əsasən 2018 – ci ilin iyun ayında Respublikada informasiya təhlükəsizliyi üzrə Koordinasiya Komissiyası yaradılmışdır [5].

Qlobal kiber məkanı sahəsində insan fəaliyyəti müasir hüquq elmi üçün mürəkkəb çağırışdır, çünki, virtual aləmdə insanın hüquqlarının təmin olunmasının məhz hüquq sahəsində adekvat qaydada əks olunması nəinki hüquqi tarixi təcrübəyə malik deyildir, eləcə də, o, azadlığın hüquqi şərhilə mürəkkəb şəkildə koppeliasiya olunur. Dövlətin və şəxsiyyətin hüquqi münasibətlərinin normalarını təyin edən və onun hüquqi statusunu müəyyən edən müasir konstitusiya hüququnun vacib institutu insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları ilə təmsil olunur. Şəxsiyyətin informasiya təhlükəsizliyinin imperativini təşkil edən informasiya hüquqları insanın konstitusiya hüquqlarının və azadlıqlarının strukturuna daxildir. İnformasiya-kommunikativ texnologiyalar dövlətin sabit inkişafının resursu, onun milli təhlükəsizliyinin amili hesab olunur. Beynəlxalq ekspert mütəxəssislər qeyd edirlər ki, «Azərbaycan beynəlxalq kiber təhlükəsizliyin təmin olunmasına öz

töhfəsini verir, regionda informasiya – kommunikativ strategiya baxımından aparıcı ölkə olmağa can atır» [13].

Uzunmüddətli beynəlxalq münasibətlər ərzində informasiya məkanının dövlət yurisdiksiyası dövlətin sərhəddi ilə təyin olunmuşdur. Lakin qlobal informasiya şəbəkəsinin inkişafı ilə İnternet hüdudu dövlətin inzibati – coğrafi əlamət kimi informasiya təsirini məhdudlaşdıran funksiyanı yerinə yetirməyi dayandırmışdır. İnformasiyanın təsirinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsi proseslərinin səciyyəvi xüsusiyyəti: «ilkın və törəmə informasiyanın yaradılmasına və yayılmasına; informasiya resurslarının formalaşmasına və informasiya məhsullarının işlənilib hazırlanmasına, informasiya xidmətlərinin təqdim olunmasına; informasiyanın istehlakına; informasiya sistemlərinin, informasiya texnologiyalarının və onların təminatı vasitələrinin yaradılmasına və tətbiq olunmasına, informasiya təhlükəsizliyi vasitələrinin və mexanizmlərinin yaradılmasına və tətbiqinə» şamil olunur [8, s.4].

İnformasiya sahəsində insanın hüquq və azadlıqlarının konstitusiyaya – hüquqi əsasları informasiya proseslərinə dövlət nəzarətinin səlahiyyətlərini təyin edir, müasir informasiya texnologiyalarının inkişafına yardım edir və müvafiq qanunverici aktların qəbul olunması yolu ilə informasiya təhlükəsizliyini pozanlara və pozuculara qarşı münasibətdə tədbirlər kompleksini müəyyən edir. Beləliklə, konstitusiyaya-hüquqi əsaslar informasiya təhlükəsizliyinin hüquqi sahəsində istiqamətləndirici və əlaqələndirici tədbirləri təyin edir və informasiya təhlükəsizliyini tənzimləyən qanunların və qanuni normativ aktların işlənilib hazırlanmasına yardım edir. «Bu istiqamətdə həyata keçirilən Azərbaycan siyasəti ölkədə baş verən proseslərin mahiyyətini əks etdirir, eləcə də, müasir dünya tendensiyalarına təmamilə uyğun olur, - deyər Prezident İlham Əliyev qeyd edir.- İnformasiya – kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə Dövlət proqramının nəticəsində, - bu proqram dövlətin hesabına bütünlüklə maliyyələşdirilir, sərbəst internet mövcuddur, və artıq Azərbaycanın 70 faizdən artıq əhalisi internetin istifadəçiləridir» [2].

İnformasiya təhlükəsizliyinin hüquqi səciyyəvi xüsusiyyəti «informasiyanı nizama salan digər hüquqlar ilə tənzimlənməyən sahələrdə informasiya proseslərinin tənzimlənməsi ilə» müəyyən olunur [16]. Hüquqlar informasiyadan faydanın əldə olunması imkanına zəmanət verir, azadlıq isə dövlət tərəfindən məhdudiyətlərdən yayınmaq imkanı haqqında şahidlik edir. İnformasiya təhlükəsizliyinin konstitusiyaya – hüquqi əsasları insanın informasiya azadlığı ilə bağlı zəmanət olunan prinsiplərə riayət olunması ilə informasiya proseslərinə dövlət nəzarətinin hüquqi mexanizmini formalaşdırır. «İnformasiya azadlığı olmadan informasiyaya çıxış, informasiya hasilatı və yayılması, informasiyanın müdafiə olunması, məxfiliyi və qorunması ilə bağlı informasiya hüquqlarının realizə olunması qeyri – mümkündür» [9, s.23]

Beynəlxalq hüquq normaları informasiya azadlığının məhdudlaşdırılmasının ümumi çərçivələrini təyin edir. «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiə olunması haqqında Roma Konvensiyası» 10 maddədə informasiya azadlığının növbəti qaydada məhdudlaşdırılması üçün əsasları müəyyən edir: «Məsuliyyət və vəzifələri yükləyən bu azadlıqların həyata keçirilməsi ədalət məhkəməsinin qərəzsizliyinin və nüfuzun təmin olunması və ya məxfi qaydada alınan informasiyanın yayılmasının qarşısının alınması, digər şəxslərin hüquqlarının və ya nüfuzunun müdafiə olunması, mənəviyyətin və sağlamlığın mühafizə olunması üçün cinayətlərin və iğtişaşların qarşısının alınması məqsədilə ictimai qayda – qanunun və ya ərazi bütövlüyünün, milli təhlükəsizliyinin maraqları naminə demokratik cəmiyyətdə zəruri olan və qanunla nəzərdə tutulan müəyyən rəsmiyyət, şərtlər, məhdudiyətlər və ya sanksiyalar ilə əlaqədardır» [10].

1966-cı ilin dekabr ayında BMT – nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş mülki və siyasi hüquqlar haqqında Benəlxalq pakt Roma konvensiyasını məhdudiyətlər ilə tamamlayır:

«a) digər şəxslərin hüquq və nüfuzuna hörmət və ehtiram;

b) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığının və ya mənəviyyətinin mühafizə olunması üçün» [11].

Bir sıra tədqiqatçılar informasiya təhlükəsizliyinin konstitusiyaya – hüquqi əsaslarını təhlil edərək əsasən diqqətlərini informasiyaya çıxış, onun işlədilməsi və yayılması ilə əlaqədar olan səlahiyyətlərə yönəldərək informasiya – kommunikasiya sahəsində dövlətin, solumun və şəxsiyyətin maraqlarını müdafiə edən rejimi hüquqi vasitələr ilə dəstəkləyən məhsusiyyətlər

problemlərini praktiki olaraq tədqiq etməmişdirlər. 2002-ci ilin dekabr ayında qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının “Azərbaycan Respublikasında insanın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiyaya Qanunu “İnsanın hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiə olunması haqqında” Konvensiyaya müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında insanın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məqsədilə I maddənin 1 bəndində məhdudiyyətlərin hüdudlarını müəyyən edir. «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının və hazırkı Konstitusiyaya Qanununun heç bir müddəəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hazırkı Konstitusiyaya Qanunu ilə nəzərdə tutulmasından da artıq dərəcədə insanın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından və ya ləğv olunmasına yönəlmiş fəaliyyət və ya hərəkətlər üçün hüquqi əsas yaradan müddəə kimi dövlət orqanları, təşkilatları və ya ayrıca şəxslər tərəfindən şərh oluna bilməz və ya anlaşıla bilməz» [3].

Azadlığın optimal qarşılıqlı nisbəti və onun məhdudiyyətləri, eləcə də, 1.2. maddədə təsbit olunan müddəanın informasiya sahəsində daha fəal şəkildə tətbiq olunması zərurəti bəyan edir: «Heç kim öz hüquq və azadlıqlarından sui – istifadə etməməlidir» [3]. Azərbaycan dövlətinin təhlükəsizliyinin səviyyəsini, onun ərazi bütövlüyünü və suverenliyini təmin edən milli informasiya potensialının sonradan möhkəmləndirilməsi yalnız Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyinin konstitusiyaya – hüquqi əsaslarının sonradan təkmilləşdirilməsi şərti ilə mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası <https://static2.president.az/media/>
2. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev MDB Dövlət İnformasiya Agentlikləri Rəhbərləri Şurasının XVI iclasının iştirakçılarını qəbul etmişdir. <https://az.president.az/articles/7431/>
3. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya № 404-IIKQ Qanunu [./www.meclis.gov.az/404](http://www.meclis.gov.az/404)
4. İlham Əliyev MDB Dövlət İnformasiya Agentlikləri Rəhbərləri Şurasının XVI iclasının iştirakçılarını qəbul etmişdir. <https://president.az/articles/7431/images/page/142>
5. İnformasiya Təhlükəsizliyi üzrə Koordinasiya Komissiyasının yaradılması haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. <http://e-qanun.gov.az/framework/38481>
6. Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında İlham Əliyevin yekun nitqi. <https://president.az/articles/4740>
7. “Hökumət və xüsusi dövlət rabitəsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 7 fevral tarixli 583 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. <https://president.az/articles/23147>
8. Азизов Р.Ф. Правовое регулирование:информационный аспект. Автореф. дис. . канд. юрид. наук. СПб.2007.
9. Зульфугарзаде. Т.З Правовые основы информационной безопасности - М: РНУ.2007, с.25.
10. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (измененная и дополненная Протоколом № 11 в сопровождении текстов Протоколов №№ 1, 4). 4.XI.1950 г. http://www.irs.in.ua/_content
11. Международный пакт о гражданских и политических правах. <https://www.coe.int/tu/web/compass/the-international>
12. Модельный Закон «Об использовании информационно-коммуникационных технологий», принятый 9 ноября 2016г. Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ. w.rcc.org.ru/uploads/20161109/3_1.mz_ikt_
13. Секута. Р. Информационная революция сильно повлияла на нашу жизнь<http://vzglyad.az/news/>
14. Chad Whelan. Networks and National Security: Dynamics, Effectiveness and Organisation. Routledge, 2016. 182

15. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. www.un.org/disarmament/topics/information
16. The General Data Protection Regulation Explained <https://er.educause.edu/articles/2017/8/the-general-data-protection-regulation-explained>

ABSTRACT

Afat Farzullayeva

CONSTITUTIONAL BASIS AND LIMITS OF LEGAL REGULATIONS OF INFORMATION SECURITY OF AZERBAIJAN

This article analysis conceptual measures in establishing institutional environment and legislative framework of legal normative regulating information security. Researcher explores the diversity of the subject and its regulations as well as the complexity of structuring its basis. The specifics of Information and communication technologies (ICT) raises barriers for rigid interference of legal facts and compositions in fields of digital information. Information law is viewed as imperative for information security of an individual. The basis of constitutional law determine coordinative measures in provision of information technology.

РЕЗЮМЕ

Афат Фарзуллаева

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ И ПРЕДЕЛЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье рассматриваются концептуальные меры создания институциональной среды и законодательной базы нормативно-правового регулирования информационной безопасности. Автор исследует неоднородность предмета правового регулирования информационной безопасности и сложность структурирования ее объекта. Специфика ИКТ выдвигает барьеры для жесткой фиксации юридических фактов и составов в цифровой информационной среде. Информационные права рассматриваются как императив информационной безопасности личности. Конституционно-правовые основы определяют координирующие меры в обеспечении информационной безопасности.

NDU-nun Elmi Şurasının 31 oktyabr 2018-ci il tarixli qərarı ilə çapa tövsiyyə olunmuşdur. (protokol № 03).

Məqaləni çapa təqdim etdi: Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor M.Rzayev